

одним з головних була «лава». Саме вона дозволяла ефективно реалізувати всі природні якості козацької легкої кінноти.

Список використаних джерел

1. Боплан Г. Л. Опис України. Проспер Меріме. Українські козаки. Богдан Хмельницький. — Львів : Каменяр, 1990. — 301 с.
2. Вайнштейн О. Л. Россия и Тридцатилетняя война / О. Л. Вайнштейн. — М. : Госполитиздат, 1947. — 216 с.

ГУЗЕНКО Ю. И.

г. Николаев

**ЛЕГКАЯ КАЗАЦКАЯ КОННИЦА (КОНЕЦ XVI – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVII вв.):
ПОДГОТОВКА И ТАКТИКА**

В статье проанализированы основные задачи, проблемы подготовки всадников и основные тактические действия легкой казацкой конницы в период конца XVI – начала XVII вв. Выяснены причины специфической тактики казацкой конницы на поле боя.

Ключевые слова: казацкая легкая конница, Бахмат, всадник, тактика, лава.

GUZENKO Y. I.

Mykolaiv

**EASY COSSACK CAVALRY (END OF XVI – FIRST HALF OF XVII c.):
PREPARATION AND TACTICS**

The article analyzes the main challenges, problems, training riders and basic tactical actions of light Cossack cavalry during the end of XVI – early XVII century. The author determined by reason for the specific tactics of Cossack cavalry on the battlefield. Actuality of theme consists in that in modern Ukrainian historiography practically there is not the special research about the Cossack light cavalry of this period. Thus, Cossack light cavalry in this period despite some economic difficulties, problems in the organization and preparation on the battlefield was able to perform almost all the same tasks while standing over similar European division.

Keywords: Cossack light cavalry, Bakhmat, rider tactic bench.

Стаття надійшла до редколегії 01. 03. 2014

УДК 94(477)

ДЕЛИБАЛТОВА Ю. В.

м. Прага, Чеська Республіка

МОВНЕ ПИТАННЯ В ШКОЛАХ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Висвітлюються особливості шкільної освіти Підкарпатській Русі (Закарпаття) в другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття. Вплив влади Чехословачії на стан та розвиток освіти на Закарпатті. Виявлено основні проблеми та напрями вирішення мовного питання в зазначеному регіоні.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Закарпаття, мовне питання, освіта, українські та чеські школи, шкільна система, русинська мова.

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна знаходиться на шляху до визнання і приєднання до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, прийнятої Радою Європи. Незалежна Україна демонструє значний прогрес в забезпеченні конституційного права підростаючому поколінню навчатися рідною мовою.

Постановка завдання. Звичайно, що у країні, де проживають представники понад 100 національностей, виникають ті чи інші проблеми етнополітичного, матеріального, організаційно-методичного порядку. Проана-

лізуємо цю думку на прикладі Закарпатської області, де компактно чи дисперсно проживають представники понад 70 етнічних спільнот. Одні з них є корінними жителями краю (русини, українці, угорці, словаки, румуни), інші поселилися тут в різні періоди середньовічної історії і нового часу (євреї, німці, роми-цигани, росіяни, білоруси, вірмени та представники інших народів).

Виклад основного матеріалу. Кожний з державно-політичних режимів у Закарпатті (у ХХ ст. уже сьомий) на свій лад проводив мовно-освітню політику через школу. Так, в

останні десятиріччя в Австро-Угорській монархії мадяризація досягла апогею. В 1895 р. в усій імперії було 6 середніх шкіл з румунською, 4 – з німецько-угорською, 1 – з сербохорватською та 1 – з італійською мовами навчання [1, с. 253]. Однак не було жодної середньої школи з русинською чи словацькою мовою навчання. За часів Угорської республіки (листопад 1918 – березень 1919 р.) та Угорської Комуни (березень-липень 1919 р.) окрім благих намірів в організації освіти взагалі і національної, зокрема, жодних прикладів їх реалізації не спостерігаємо. Проте з входженням краю до складу Чехословацької республіки (вересень 1919 р.) ситуація почала помітно змінюватися в бік поліпшення.

Українське шкільництво в Закарпатті, що мало в 20–30-х рр. XX ст. офіційну назву Підкарпатська Русь, почало зароджуватися з часу прилучення її до Чехословацької республіки, бо до того часу школи були там лише мадярські. Перед першою світовою війною, в 1914 р. на Підкарпатській Русі з 600 шкіл – 18 шкіл з 1 600 дітьми підтримували русинську мову. Для наукових робіт використовувалась тільки мадярська мова.

В 1917–1918 рр. на території Підкарпатської Русі зафіксовано 517 низших шкіл (893 класа з 62 860 учнями) з мадярською мовою викладання, як обов'язковою у всіх школах. В 34 духовних школах навчання було дозволено також на російській мові. Шкіл з чисто російською мовою викладання не було. 8 громадянських шкіл, 3 гімназії, 3 учительських інститута, 2 торгові та одна землеробська школа, інститут для глухонімих [2, с. 8]. Вся шкільна справа велась за мадярськими (угорськими) традиціями, хоча мадярів було в кращому випадку 15%. Багато дітей звільнено від відвідування шкіл, після 1918 р. в мармороскій жупі було 79% – неграмотних, а в окремих общинах доходило і до 100%.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. досягла апогею політика мадяризації і угорський уряд намагався замінити традиційну кирилицю латиникою, базованою на угорській орфографії. Пропозиція про запровадження до вжитку латинського алфавіту вперше оголошена в 1894 р., а у 1916 р. підтримувана угорським урядом русиномовна газета «Недья», що виходила з 1898 р., почала публікуватися латинським алфавітом як «Negyilya».

Русофільська орієнтація у цей час поступово втрачала вплив, натомість, серед молодшої генерації культурних діячів (Августин Волошин, Юрій Жаткович, Гіядор Стрипський) почала знаходити підтримку ідея про літературну мову, базовану на розмовному мовленні, яка була б доступною народові. У цей же час, на північних схилах Карпат почала з'являтися друком газета лемківських русинів місцевим русинським діалектом «Лемко» (1911–1913) [3, с. 289].

У 1919 р., з розпадом Австро-Угорщини, русини, що мешкали на південних схилах Карпат (Підкарпатська Русь та Пряшівщина). Мовна ситуація цього періоду на Підкарпатській Русі була найскладнішою. Русофільська орієнтація в краї відродилася з прибуттям політичних емігрантів з Російської імперії та культурних активістів-русофілів з Галичини та Буковини. Українофільська орієнтація також зміцніла завдяки зусиллям українських політичних емігрантів з Наддніпрянської України (Російської імперії), а особливо Галичини. Кожна з цих орієнтацій мала свої газети, журнали, культурні організації, найважливішою з яких були русофільське Товариство імені Олександра Духновича та українофільська «Прогресива» [1, с. 347].

З'явилися граматики російської літературної мови, української літературної мови (точніше, галицького її варіанту) та «традиційного карпаторуського язичія». Незалежно від орієнтації, усі ці граматики вживали стару орфографію з літерою «ять» (ѣ), а у випадку русофільських публікацій твердий знак на кінці слів «єр» (ѣ).

Типова для цієї доби еволюція поглядів на мову прослідковується у роботах А. Волошина. У 1901 р. він видав граматику мови, яка може бути умовно названа карпаторуським варіантом російської літературної мови («Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народныхъ школъ») [1, с. 344]. У 1907 р. в граматиці, опублікованій угорською мовою «Gyakorlati kisorosz/ruten nyelvtan» він вживає виключно розмовний діалект східної частини Підкарпатської Русі. Згодом, у 1926 р. його ж «Практична грамматика руського языка для народныхъ школъ» вживає українську літературну мову, але з етимологічним правописом. Натомість, Іван Панькевич, політичний емігрант з Гали-

чини, вживає у трьох виданнях своєї «Граматики руського язика» (1922, 1927, 1936) галицький варіант української літературної мови [4, с. 162].

У відповідь, русофіли почали пропагувати вживання літературної російської мови, розробивши свої граматики. Найвідомішою є «Грамматика русска язика для середніхъ учебныхъ заведеній» (1924), опублікована під ім'ям місцевого русинського культурного діяча Євменія Сабова, реальним автором якої був російський політичний емігрант Олександр Григор'єв (1874–1945) [4, с. 219].

Ще у 1919 р. за рекомендацією чеських вчених адміністрація провнції Підкарпатська Русь оголосила свою позицію з мовного питання. Позиція ця була суперечливою, оскільки, згідно цих рекомендацій, влада відмовлялася від створення окремої літературної мови на базі місцевого розмовного мовлення, а прийняла точку зору про те, що мовлення місцевих мешканців являє собою «безумовно малоруський діалект» (*nařeci maloruske*), тобто, частину української мови. У той же час, проголошувалося, що русини, входячи до складу українського народу, являють собою частину «загальноруського народу», а отже викладання російської мови було також рекомендоване для середніх шкіл. На практиці ж, освітня адміністрація визнавала лише галицький варіант української мови (за стандартом І. Панькевича) [1, с. 172].

Лише в 1936 р. російська мова (за граматику Є. Сабова) була рекомендована до викладання у школах. Це рішення уряду викликало протести з боку українофілів. Однак воно було прийнято в результаті «мовного плебісциту», коли 75% батьків учнів шкіл Підкарпатської Русі проголосували за російську граматику Є. Сабова на противагу «українській» граматиці І. Панькевича (ймовірно, сплутавши слова «русский» у її назві з «руський», тобто русинський) [5, с. 98].

Мовний дуалізм міжвоєнного періоду на Підкарпатській Русі чітко відбито в творах художньої літератури. Одні автори (Василь Гренджа-Донський, Юлій Боршош-Кум'ятський, та ін.) писали українською мовою, інші ж (Андрій Карабелеш, Михайло Попович) – російською [6, с. 112].

На противагу цим двом мовно-культурно орієнтаціям, третя, русинофільська залишалася слабкою. Вона не мала граматики, яка може бути поставлена в один ряд з роботами І. Пань-

кевича та Є. Сабова, і лише кілька авторів писали поезію, прозу та драматичні твори різноманітним русинською розмовною мовою, що чітко відрізнялася як від російської, так і від української.

Чехословацький уряд не залишався осторонь від дискусії, що точилася між українофільською, русофільською та русинською орієнтаціями. Він надавав підтримку по черзі кожній з них, зупинившись у середині 30-х рр. XX ст. на останній, оскільки перші дві створювали загрозу для територіальної цілісності Чехословаччини, в результаті чого політично-культурний розвиток Закарпаття здійснювався між чехословацьким централізмом та місцевим автономізмом.

Перебування Закарпаття у складі Чехословаччини позначилося низкою реформ, більшість з яких були позитивними, бо давали можливість українцям брати участь у громадсько-політичному, економічному, соціальному розвитку самої Чехословацької Республіки.

Державна політика Чехословаччини у галузі освіти проводилася з метою послідовного утвердження та розвитку панівної чеської нації. Хоча Конституція ЧСР і проголошувала всіх громадян рівноправними, але на практиці цього не було. Чеська мова законодавчо закріплена як державна. «Чехізація» шкіл на Закарпатті здійснювалася цілеспрямовано і ефективно. Тут варто особливо підкреслити, що на цей процес впливало чимало факторів державно-правового характеру, передусім, рішення Вищого адміністративного суду ЧСР від 28 червня 1925 р. про визнання української мови «чужою» для населення Закарпаття, після чого почався наступ на українські школи [7, с. 51].

Корінне населення вимагало будівництва нових шкіл, навчання рідною мовою, поліпшення підготовки народних учителів для національних шкіл Закарпаття тощо. Навіть на знак протесту проти зволікань чеського уряду з будівництвом нових шкіл селяни гірських районів організували навчання своїх дітей під відкритим небом. Такі осередки називали «школами під дубом» [8, с. 47].

Політика уряду Чехословаччини, що проводилася у 20-і – на початку 30-х рр. XX ст. у галузі освіти серед українського населення, отримала різні оцінки та неоднозначно сприймалася українською спільнотою не тільки на Підкарпатській Русі, а й у Радянській Україні. Зокрема, 13 травня 1929 р. на XI Все-

українському з'їзді Рад М. О. Скрипник, який очолював Народний комісаріат освіти УСРР, у доповіді «Стан та перспективи культурного будівництва на Україні» наголошував, що «на Закарпатській Україні, в Чехо-Словацькій республіці ведеться скажена політика чехізації українців, де навіть заборонено вживати слово «українець» [9, с. 176].

9 червня 1930 р. віце-губернатор Підкарпатського краю А. Розсипал видав наказ, яким зобов'язував шкільним інспекторам послугуватися в офіційному листуванні чеською мовою, оскільки, мовляв, питання мови на Закарпатті ще й досі не розв'язані [10, с. 133–134]. Проти такого та подібних юридичних «витворів» неодноразово виступав відомий український вчений-педагог, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, голова Українського педагогічного товариства С. О. Сірополко.

Так, у статті «Культуртрегери на виворіт», опублікованій 14 травня 1931 р. у газеті «Свобода», він засудив діяльність шкільного інспектора Яна Вондрачека, який публікацією «Народно-виховна діяльність на Підкарпатській Русі» своїм урядовим (тобто офіційним, державним. – В. Я.) іменем проголосив, що «Підкарпатська Русь чехизується сама, більш того, вона сама кличе до чехізації, і даремно певні кола ставлять перепони на шляху до цього процесу». Степан Онисимович з обуренням зазначав, що Я. Вондрачек виступив проти української іреденти (від іт. *irredenta* – незвільнена, уярмлена; поняття «іредентизм» – прагнення приєднатись до держави з однорідним національним населенням. – В. Я.), недооцінив роль місцевої інтелігенції в розвитку духовної культури українського народу; «тільки тоді урядовці чехи зможуть виконати справді «культуртрегерську» роль на Підкарпатті, коли вони зрозуміють, що уявляє з себе по національності й мові той нарід, серед якого вони провадять урядову працю» [11, с. 1].

У 1932 р. навіть міністр освіти Чехословацької Республіки І. Дерер визнав нездоровим у шкільній політиці штучне насадження чеських шкіл за рахунок шкіл з українською мовою навчання. На той час спостерігалася значна кількісна невідповідність у функціонуванні шкіл для населення краю за національною ознакою. Так, було загальноновизнаним, що чеські школи перебували у привілейованому стані, хоч здебільшого їх відвідували «жидівські діти» [12, с. 722]. І

це не дивно, бо для комплектування тієї кількості чеських шкіл, що працювали у краї, бракувало дітей чеської чи словацької національностей, які там проживали.

В 1920 р. налічувалася 321 руська (українська) народна школа. З того часу зріст українських шкіл повільно (в 1931 р. їх було 425), тоді як число чеських шкіл зростає з надзвичайною швидкістю (з 22 шкіл у 1920 р. до 158 в 1931 р.) при загальній кількості чехословацьких дітей на Підкарпатській Русі біля 4000 душ.

У 1921–1922 навчальному році на Підкарпатській Русі діяло 12 фахових шкіл із 22 – українськими, 24 – угорськими (мадярськими) і двома словацькими відділами. У 1931–1932 рр. число самостійних фахових шкіл зросло до 40. У деяких школах навчання відбувалося у паралельних відділах різними мовами [2, с. 37]. В 1931–1932 навчальних роках громадянських шкіл з русинською мовою викладання було 433, з угорською (мадярською) мовою викладання 110, з німецькою – 61, з чехословацькою – 160, з румунською – 4, з стародавньоєврейською – 4 школи [2, с. 45].

У 1932 р. міністр освіти ЧСР д-р. І. Дерер визнав за нездорову шкільну політику штучне насадження чеських шкіл за рахунок шкіл з українською викладовою мовою. Щодо кількості інших українських шкіл, крім народних, та в 1931 р. налічувалося 16 міщанських шкіл, 6 реальних гімназій, 3 учительських семінарії, одна торговельна академія та дві торговельні школи, дві фахові школи для обробки дерева та одна для обробки металу [2, с. 28].

Пануюча на Підкарпатській Русі чеська аграрна партія вносила у шкільну справу свою політику, насаджуючи в народних і середніх школах учителів-москвофілів і росіян-емігрантів, щоб відірвати населення від рідного українського пня. Це вносить мовний хаос у школу, особливо середню. Так, в Ужгороді та Берегові діти вчать рідною мовою, тоді як у Мукачеві та Хусті вчать дітей почасти українською, почасти російською (не завжди правдивою російською, а з домішкою церковнослов'янської), почасти чеською мовою. Мовний хаос у школі може бути розв'язаний лише на користь української мови, якою говорить населення Підкарпатської Русі, як це авторитетно підтвердила в 1919 р. Чеська Академія наук і мистецтв [1, с. 424]. Та незважаючи на це, кількість цих шкіл зростає. Так, якщо в Ужгороді у 1910 р. була одна чеська школа,

то вже у 1920 р. – 4, а у 1926 р. – 8 [12, с. 57]. У 1921 р. чеські школи у краї становили 3,2% від загальної кількості шкіл, а в 1937 р. – вже 23% [13, с. 149–151].

Протягом усього періоду чехословацького правління (1919–1938) офіційними мовами Підкарпатської Русі вважалися чеська та карпаторусинська (остання, за своїм характером, являла собою «язичіє») [14, с. 9]. З 1920-х рр. вона використовувалася у вивісках на адміністративних будівлях, документації, та у інших офіційних функціях. У школах викладання велося російською, українською та «традиційною карпаторусинською» мовами, залежно від національної орієнтації вчителів. У останні місяці існування Чехословаччини (жовтень 1938 – березень 1939), коли Підкарпатська Русь нарешті отримала автономію, її проукраїнський уряд перейменував край на Карпатську Україну та проголосив українську мову офіційною [1, с. 388].

Висновки. За двадцять років перебування у складі Чехословаччини українці Закарпаття надолужили те, чого їх було позбавлено за попередні п'ятдесят років угорського панування на землях Підкарпатської Русі.

Українське питання посідало важливе місце у політиці Чехословацької Республіки і для українства Закарпатської України вирішувалися життєво важливі завдання: реалізовувалося право на національну освіту, автономію та утворення незалежної української карпатської держави. Вцілому, такий історичний приклад заслуговує на повагу і може бути дуже актуальним і в наш час для багатьох держав світу, а насамперед, для України.

ДЕЛИБАЛТОВА Ю. В.

г. Прага, Чешская Республика

**ЯЗЫКОВОЙ ВОПРОС В ШКОЛАХ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX СТ**

Раскрываются некоторые особенности школьного образования на Подкарпатской Руси (Закарпатье) во II пол. XIX – I пол. XX века. Влияние Чехословацкой власти на образование Закарпатье и решение языкового вопроса.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, Закарпатье, языковой вопрос, образование, украинские и чешские школы, школьная система, русинский язык.

DELIBALTOVA YU. V.

Prague, Czech Republic

**THE LANGUAGE ISSUE IN SCHOOLS SUBCARPATHIAN RUS IN THE SECOND HALF
OF THE XIX – FIRST HALF OF XX CENTURY**

Highlights features of school education of Subcarpathian Rus (Transcarpathia) in the second half of the XIX – first half of the twentieth century. The impact of the government of the Czechoslovak Republic on the state and development of education in Transcarpathia. Main problems and directions of the solution to the language issue in the region.

Key words: sub-Carpathian Ruthenia, Transcarpathia, the language question, education, Ukrainian and Czech schools, school system, the Ruthenian language.

Список використаних джерел

1. Нариси історії Закарпаття. Т. 2 (1918–1945) / [за ред. проф. І. Гранчак, проф. Е. Балагурі, І. Грицак, В. Лько, І. Поп]. — Ужгород: Закарпаття, 1995 р. — 663 с.
2. Pešina Josef. Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti / Josef Pešina. — Praha, 1933. — 56 s.
3. Пушкаш А. Цивілізація или варварство. (Закарпатье 1918–1945) / Андрей Пушкаш. — М. : Европа, 2006. — 567 с.
4. Химинець Ю. Закарпаття – земля Української держави: Нотатки з історії Закарпаття / Ю. Химинець. — Ужгород: Карпати, 1991. — 343 с.
5. Петровський В. В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. — Х. : ВД «Школа», 2007. — 592 с.
6. Волошин Августин / Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Перевидання в Україні. — Львів : НТШ, 1993. — Т. 1. — С. 315.
7. Кучма Л. Украина – не Россия / Л. Кучма. — М. : Время, 2003. — 560 с.
8. Розквіт народної освіти в західних областях України / Д. А. Яремчук, Л. С. Баїк, В. К. Савинець та ін. ; упор. і заг. ред. Б. І. Тимохіна. — К. : Рад. школа, 1979. — 192 с.
9. Солдатенко В. Ф. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника / В. Ф. Солдатенко. — К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2002. — 352 с.
10. Беднаржова Т. Є. Степан Сірополко – подвижник українського шкільництва: монографія / Т. Є. Беднаржова. — Львів : Вільна Україна, 1998. — 318 с.
11. Сірополко Ст. Культуртрегери на виворіт / Ст. Сірополко // Свобода. — (Ужгород). — 1931. — 14 травня. Закарпаття // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Перевидання в Україні. — Львів : НТШ, 1993. — Т. 2. — С. 715–727.
12. Сворац С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.) / С. Д. Сворац. — К. : Правда Ярославичів, 1998. — 240 с.
13. Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття. — Ужгород : Карпати, 1973. — 478 с.
14. Pilátová A. Pod Karpaty světa / Agáta Pilátová. — Praha, 1993. — 48 с.
15. Kožminová A. Podkarpatská Rus / Amalie Kožminová. — Praha, 1993. — 36 с.

Стаття надійшла до редколегії 03.03.2014